

KATONA Edit

Újvidéki Egyetem, Bölcsészettudományi Kar
Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék
Újvidék, Szerbia
katonae.zenta@gmail.com

SZÖVEGÉRTÉS ÉS SZÖVEGALKOTÁS ZENEI FUTAMOKON

Comprehension and composition built on music

Razumevanje i stvaranje tekstova u muzičkim pasažima

A technika dominanciájának világában élünk, ezt nem hagyhatjuk figyelmen kívül, de nem engedhetjük meg, hogy megtagadjuk önmagunkat. Olyan oktatási modellek, projektumok, feladatrendszerek létrehozásán kell fáradoznunk, amelyek a diákokban szunnyadó alkotó embert felszínre hozzák. El kell érniük, hogy belássák: a kommunikáció egyetemes formája minden más kifejezőmód alapját képezi, a médiumok segítik, keresztezik és kiteljesítik egymást. A zenére mint ősi kifejezőeszköze épített projektumok egyfelől az emberi érzés- és gondolatvilág feltérképezéséhez és kifejezéséhez nyújtanak segítséget, egyrészt a szövegekben rejlő képiség, a gondolatvilágunkban rejtőző metaforikusság tudatosítása, másrészt az önkifejezésében megnyilvánuló sokoldalú kreativitás révén. A dolgozat az elméleti megalapozottság mellett a zene szövegalkotásban betöltött szerepét, megjelenítő erejét, a különböző stílushatások elérését, a műfajok jellemzőit és létrehozási folyamatát tanulmányozza. Teszi ezt abban a reményben, hogy a gyakorlati példaanyag révén diákjainkkal közösen tapasztalhatjuk majd meg a zene és egyáltalán a művészet emberformáló erejét. Eközben a zenére mint médiumra koncentrálunk, mely által (Babitscsal élve) *a világ zenéje muzsikál át* az alkotón és rajtunk.¹

Kulcsszavak: képiség, stílusesszközök, kreativitás, műfajok, multimedialitás

Bevezető

A szakirodalomban ősidők óta folyik a vita arról, vajon kell-e értenünk a zenéhez ahhoz, hogy élvezetet jelentsen számunkra. A mindennapi élet szint-

¹ A tanulmány a Szerb Köztársaság Oktatás- és Tudományügyi Minisztériuma 01600. számú projektuma keretében készült.

jén azonban nyilvánvaló, hogy a zene elvarázsol, följajz, elandalít, táncra perdít bennünket zenei műveltség hiányában is. A zeneiség a lélek, sőt a szellem megragadásának eszköze, katalizátor a gondolatok, érzések elfogadtatásakor. Szavak nélkül is beszél. Nem véletlenül sóhajt fel Babits Mihály a *Recitativ* című versében: „Ó, mért nem lettem én muzsikus?”

A diákok maguk is érzik, értik és megfogalmazzák a zene többletet hordozó erejét, lélekpendítő hatását, a legbensőbb tartalmak kifejezésének lehetőségét (babitsi megfogalmazás szerint) a *gondolat salakja* nélkül, amikor a lírai én szíve/lelke azonosul a hangszerrel, a zenével, a zene az érzéssel: „A szívem adnám oda hegedűnek”, rajong Tóth Árpád (*Hajnali szerenád*), „Legyek hárfád, mint hárfád a vadon”, lelkesedik Shelley (Percy Bysshe Shelley: *Óda a nyugati szélhez*).

Intermedialitás és interdiszciplinaritás talán sehol nem mutatkozik meg hatásosabban és látványosabban, mint a zene közvetítő és kapcsolatteremtő funkciójának a kidomborítása révén. Hisz a zene az egyéb művészeti ágaktól kezdve egészen a matematikáig mindennel összefügg.

Az oktatásban a fölismerés, ráismerés, alkotás élménye az asszociációs pályák egybejátszása révén kiegészíti egymást. A kognitív és emotív tartalmak összefonódása látványosan mutatja meg ennek a témának az interdiszciplináris természetét, meghatározó szellemi élmény és érzelmi dominancia találkozását.

Tartalom és forma küzdelme. Az értelmezéstől az alkotásig

Az irodalomtanítás elhagyhatatlan eleme feldolgozni a vers zeneiségének tartalomformáló, hangulat- és fikcióteremtő erejét.

A klasszikus formák megalkotásakor és fordításkor merül föl leginkább a kötöttségekkel való küzdelem. Közismert példa erre Paul Verlaine *Őszi chanson* című versének fordítása, a fordítások sora. Magától értetődő, hogy tanításkor is hatványozottan figyelünk a zeneiségre, jelezzük, hogy a sanzon közismert, közkedvelt dalszerű zenei forma a franciák körében. Ha meghallgatunk hozzá például egy Edith Piaf-dalt, vagy ha akad egy jó franciás az osztályban, aki fölolvassa a verset, már közelebb kerülünk a lényeghez, ha nem is értünk franciául. Egy nyersfordítás, a zengzetes magyar fordítások, átköltések sora is érzékelteti a feladat összetettségét, de inspiráló erejét is. Nem véletlenül mondják szellemesen a Tóth Árpád-fordításra, hogy a legszebb magyar vers (sokak szerint átírás, átdolgozás, például Kappanyos 2018), hisz a zeneiséggel virtuóz módon bánó költő alkot/újraír/átkölt a hangulatiságra egy bámulatosan ráérző verset. A mély magánhangzók orgonahangjai a szavak tartalmánál

érzékletesebben közvetítik az elmúlás sugallatát. Tóth Árpád művészién bánik a tartalommal és a formával. Itt számunkra többletnek számít a franciák által nehezményezett képváltás, hogy az ősz hegedűi helyett az Ősz húrja zsong fel szinekdochésan. A húr, amely idegként is feltűnik a magyar lírában, újabb képi elem, és sok asszociációs hangot megrezegtet.

A diákokkal elolvastatjuk a fordításváltozatokat, s mikor módot adunk arra, hogy kifejtsék, melyik változat tetszik nekik a legjobban, és miért, már a legfontosabb értelmezési ponthoz jutunk el, hiszen poétikai, érzelmi, logikai szempontok is fölmerülhetnek. Végül persze feladhatjuk, hogy hallgassanak meg három zenei aláfestést, s válasszák ki a számukra legmegfelelőbbet, vagy ajánljanak valami mást, esetleg alkossanak magánváltozatot. Domonkos Péter harmadikos *Irodalomkönyve*, amely a fordítások első versszakát és a fordítás-kritikát is részletesen ismerteti, szellemes megjegyzést tesz a francia kritikára: „Csak találgathatjuk, miért nem méltányolja Pierre Brunel Tóth Árpád teljesítményét. Ki tudja? Talán rossz fordításban olvasta” (Domonkos 2003, 97).

A verssel harmadikban az órán vagy szakkörön foglalkozunk bővebben, de már elsőben bemutatathatjuk a tartalom és forma témájánál, legfőképpen a Németh Andor, valamint a József Attila és Illyés Gyula erőfeszítése nyomán készült paródiákat, amelyek közös jellemzője, hogy a tartalom és forma küzdelmére mutatnak rá szemléletesen, hiszen a franciához közeli hangzást igyekeznek létrehozni, de egy alig érthető, s az eredeti tartalmat és hangulatot hallomásból sem ismerő szöveg születik. Itt melleleg megjegyezhetjük, hogy a Tóth Árpád-fordítás francia kritikája a rímek homofóniáját is nehezményezi. Mi nem feltétlenül érezzük így, és órán vagy szakkörön rámutathatunk, hogy Tóth Árpád a francia eredeti egyéb kimaradt hangzásbeli jellemzőit ellensúlyozza ezzel. (Az alábbiakban a francia eredetit, Tóth Árpád fordítását és a paródiákat olvashatjuk.)

Paul Verlaine:
Chanson d'automne

*Les sanglots longs
Des violons
De l'automne*

*Blessent mon coeur
D'une langueur
Monotone.*

Paul Verlaine:
Őszi chanson

*Ősz húrja zsong,
Jajong, busong
A tájon,*

*S ont monoton
Bút konokon
És fájón.*

(Tóth Árpád fordítása)

József Attila és Illyés Gyula
hangparódiája

*Tésasszony lón
kérdi hollóm,
de mohón:
– Lesz ma kör?
Künn, lom-őr;
Monoron!*

Németh Andor paródiája

*Lé-szagló lón
Déry jó lón
De lotón
Lesz ón-kőr
Künn lóg őr / Kin lóg őr
Monoron*

Végül álljon itt egy diák *Téli chanson* című parodisztikus tartalmú átírásából az első versszak, melyet a gyomorfájdalmak ihlettek:

*Kriszti még zsong,
De a gyomra már kong
Fájón.
És ont monoton
lét konokon
a gyomor:*

Harmadik osztályban tehát a fordítások elemzése után a legkreatívabb feladat az, hogy a diákok maguk alkotnak átírásokat, miután megtapasztalták már, hogy a posztmodern az eredetitől eltérő hangulatok, tartalmak megvalósítását tűzi ki célul, maguk is bátorságot kapnak, és szellemes alkotásokat hoznak létre. Az átírások átírása is megtörténik.

Így működik ez a leltárversként népszerűvé vált, versformaként elterjedt (a sanzon ritmusélményétől nem független) *Születésnapomra* című József Attila-vers esetében is. A diákok is megírják a maguk változatát, elolvassák a mai átírásokat, s már arra is reflektálnak a saját írásaikban. Mintegy népdalszerű rigmussá vált már számunkra József Attila verse, és benne a költészet lényegére, létére utaló, kedvesen zengő: csecse / becse („Harminckét éves lettem én

– / meglepetés e költemény / csecse / becse”). A sok átirat után új szint hozott Tóth Krisztina alkotása, mely a létállapot női kiindulópontú meghatározását csengeti össze a József Attila-i rímjátékkal: „S eleddig nem zuhant sokat / csecsem / becse” (Tóth Krisztina: *Porhó*). A verset továbbíró diáklányt épp a női mivolt felvillantása ihlette meg: „Mennyi idő van már bennem / Mégse nőtt meg a mellem / Bebú / A bú.” Majd a vers zárata felé haladva jelzi is: „Csecs / A becs.” Az új tartalmakat, érzelmeket olvasva fölzeng bennünk az eredeti egy közös lírai nyelv elemeként.

A népdal mindenkor ihlető forma irodalmunkban, fontos, hogy korán megismerkedjünk szimbólumrendszerével, felismerjük ritmusát a Balassi-, Ady-, József Attila-, Nagy László-, Weöres Sándor-versekben is. Ha a tanár is rendelkezik némi ritmikai érzéssel, akkor a kezdetektől fogva tudja közvetíteni az ütemhangsúlyos versek ritmusát is diákjainak. Az antik ritmus megjelenési formáit is megcsodálhatjuk, elskandálhatjuk, hogy megmutassuk, milyen bravúrokra képesek nagyjaink, és miképp tesz hozzá a tartalomhoz a forma. Érdekes megtapasztalni az anapestusok ringását például a *Szeptember végén* című versben, vagy a hexameterek félreismerhetetlen, fegyelmezőerőként való funkcionálását Radnóti eklogáiban. A vájt fülűek felismerhetik az antik ritmus részleges beiktatását még a *Szondi két apródjában* is.

A régi vitát, hogy a ritmus elsődlegessé válhat-e, tartalomteremtő-e, vagy csak a tartalom kiegészítője („A ritmus csak szolga, szolgálát a dolga” – Batsányi János: *Ars poetica*), vagy egészen más, többlettartalmak hordozója-e, nem szükséges eldönteni, hisz a sámán révülésétől az egyházi zene metafizikai magasságokba való szárnyalásán keresztül a ritmikus gyermekmondókákig a többszörös szerep összefonódása, kibogozhatatlan hálózatszerűsége vitathatatlannak tetszik.

Szabolcsi Bence József Attila dalszerű verseinek ritmikai sokszínűségét, dallamemlékeit elemezve, paradoxnak tetsző jelenségekre figyel föl:

ezek a ritmus- és dallamemlékek az esetek túlnyomó többségében nem érintik a vers mondanivalóját, sőt még a hangulatát sem, hanem a mélyben maradnak különös módon sokszor ellensúlyozva a vers gondolati telítettségét, sőt túlzúsóftóságát. [...] A dalszerű forma [...] lebegteti és hintázza azt, ami szinte kifejezhetetlenül súlyos, elhiteti velünk, hogy a legbonyolultabb gondolataink, eszmetársításaink is elénekelhetők. Nem utolsósorban ez a körülmény okozza költeményeinek példátlan feszültségét (Szabolcsi 1972, 185).

Noha Szabolcsi goethei párhuzamokat említ, talán nem tévedünk, ha ezt a tudat alatti másodlagos szerepét a ritmusnak a népdalokéhoz hasonlítjuk, nem a

magával ragadó ritmus elsodró ereje okán, hanem a szürrealitás révén kioldott kifejezhetetlen mély tartalmak kísérőjeként. Nem véletlenül hangzott el Agócs Gergő szájából a *Fölszállott a páva* zsűritagjaként, hogy a népdal magasabb rendű beszéd mód, persze József Attiláé is az.

A hangzás a forma, a zenei asszociációk teremtő szerepe

A középiskola első osztályaiban föladott fogalmazások olvasásakor felfigyelhetünk a zeneiség, képiség felbukkanására a legkülönbözőbb alkotásokban, akkor is, ha nem célzatos a cím. *A lépcsőfordulóban* címre a tanulók a legváltozatosabb módon asszociáltak különböző fordulópontokra az életükben, szerelmi, hangulati, érdeklődési életfordulatokhoz ad számos lehetőséget a téma. Az egyik novella elbeszélőjét a zeneiskola lépcsőfordulójában keríti hatalmába a zene.

Ahogy a lépcsőfordulóban álltam a még előttem álló emelet megmászásához erőt gyűjtve, a hiányzó negyvenedik lépcsőfok utáni vágyakozásom okozta mély űrt egyszerre csak csordultig megtöltötte egy ismeretlen dallam... Csak álltam ott, ügyet sem vetve édesanyám sürgető szavaira, és hallgattam Chopin a-moll keringőjét: akkordok, ritmus és melódiák tökéletes kompozíciója egy titokzatos ablak mögé rejtve. Ott, abban a szűk kis lépcsőfordulóban szerettem bele a zenébe... A hatalmas fekete zongora, a fekete-fehér billentyűk monoton színei az egész épületet eddig nem látott árnyalatokkal borították be. Láttam a hangszer lelkét, és a mély feketeségben benne láttam az akkor hétéves megszeppent kisgyermeket, a jelenemet és a jövőmet, életet és halált... A zene lett az élet.

Évek múltán megsebzetten a zene, a hangok eltűnése révén sejteti a halál felé sodródást, amit zenei metaforával jelenít meg az elbeszélő: „A szüntelenül dallamok keveredésében zszibongó épület első emeletének lépcsőfordulójában most nem hallottam egy árva hangot sem. Immár biztos voltam benne, hogy a sérülésem napjától a halál fekete keringője visszhangzik a fejemben lehalkíthatatlan, ordító csendként.”

A zenei témához bevezetőül adható házi feladatra egy-egy vers tananyagként való földolgozása előtt fakultatív feladatként (amikor választani lehet jegyzetelés vagy kreatív házi dolgozat között) inspiráló címmel versírás. A francia modernség bemutatásakor a Verlaine-t bevezető óra utáni (a *Holdfény* című vers tanulása előtti) házi feladat-lehetőség volt a versírás az online oktatás során. Meglepően sokan vállalkoztak a feladatra a következő provokáló

címekre: *A holdfény bevilágít a lelkembe* (Álomkép), *A hold zengeti a lelkem* (Álomkép, álombeli hangzások).

Formai bravúrok, a dekadencia rontó, pusztító erejére való utalás, az egyéni lírai hajlam, a címben felsejlő rejtelmes hullámok összecsengése egyaránt megmutatkozott – a diákok fantáziáját megmozgatta a cím, a látszat világa mögött megbúvó titkos egység zenei megragadásának lehetősége. Például: „Az összetört üvegszilánkokban szólalt meg a harmónia. / A repedésekből jött, és mintha valami mágikus szonáta / zengete volna át egész valómat.” Majd a zárlatban a lélek tájai ismét a zene segítségével vetülnek ki: „És már tudom: mindent körülvesznek majd a sötét felhők / és ellep engem a sár, de Vele lelkem töretlen / harangjai újra megszólalnak, és Ő fog vonalat / húzni a gonoszság elé” (*A hold zengeti a lelkem*).

Zene és vers párhuzamával, a megzenésítések véleményezésével, legszerencsésebb esetben a diákok általi megzenésítéssel sok esetben gazdagodhat az óra élményvilága. A fenti versírási feladat után következhet a Verlaine-vers értelmezése, a diákok verseivel való párhuzamok megvonása. Az értelmezés hozadékait szakköri foglalkozáson is hasznosíthatjuk, amikor a hold tematikájához kötődő zeneszámhoz írunk asszociációkat.

Zene és csend kapcsolata, a csend zenét teremtő ereje (amire sok vers rájátszik) sokakat megihletett már. Az olasz tenor, Andrea Bocelli élettörténetét bemutató film címül is ezt kapja: *A csend zenéje*, mintegy az elmélyülés szükségességének kidomborításaként, ahogy Babits Mihály is írja a tücsök hegedűjéből felhangzó zenéről: „A te zenéd a csöndnek része immár / és mint a szférák, titkon muzsikál: / Az hallja csak, aki magába száll” (*Az őszi tücsökhöz*).

A zene megjelenési formái a műfajokban, beszédmódokban

A versértelmezések során felfedezzük, melyik hangszerhez milyen tartalmak kötődnek, milyen hangulatiságra utalnak. Mire *Az arany ember* egy részletének vizsgálatához kezdünk, addigra már tudatosul bennünk, hogy az orgona hangzásához általában a mennyei szféra megjelenítése tartozik. *Mennyei orgonáról* olvashatunk Juhász Gyulánál, *fenséges orgonákról* Dsida Jenőnél, *égbezengő orgonáról* Karinthyánál, *földöntúli orgonáról* Reményiknél. Az orgona elsősorban a monumentalitást, a tekintélyt parancsoló fenséget jelzi, mely a vést és nyugalmat egyaránt sugározza, akárcsak a hozzá tartozó igék: *ontja a hangokat, zsong, zeng, bűg*, vagy a természeti erők hatalmát idézi: például „Míg zúg a szélvész roppant orgonája” (Baudelaire: *Moestra et errabunda*. Ford. Kosztolányi Dezső).

A hangszerek, a hangok megjelenítő ereje szembesíti az embert, Timár Mihályt lelki megrázkódtatásaival, a természet, a sors erejével, önnön kicsinyiségével. Az orgonahang mint a megfellebbezhetetlen kinyilatkoztatás szemléltetője a természeti erők uralmát festi, a tépettséget a húrjai által a hárfák tömege közvetíti.

A rianás két partja közt harsogott az élő hullám.

És ismét hangozott a távolból az a kísértetiesen harsogó *orgonaszó*, amit az éjjeli futó vihar küld maga előtt, mikor az erdők sudarai fölött végigrohan; a süvöltő vihadarban, mely a jéglapokon megtörik, úgy sírnak, sikoltanak azok a láthatlan szellemek, úgy *zúg* közöttük némelyik; a *kísértetek énekkara* folyvást magasabbra emeli hangját.

És újra *hangzik* az egész jégegyetemen végig az a *túlvilági zöngés*, mintha *ezernyi hárfa húrja* szakadna szét ott alant, míg a *zöngés* fokozatosan átmegy a *rivalgó harsogásba*; még feljebb, mintha villámok száguldának oda alant a vizekben, *bűbájos kábító melódiát* keltve a *hangadó hullámban*; a jég alatt a *mennydörgés orgonaszava* bömböl felségesen, s az istenkiáltás rettentő roppanása közben reszketve mozdul meg az álló jégegyetem, s a szörnyű légnyomásra a rianás hasadéka ismét összecsucskodik.

Timár reszketve omol arca a rengő jégtükör fölött (Jókai 1968, 527. Kiemelések tőlem – K. E.).

Umberto Eco Szent Ágostonra hivatkozva fejtegeti, mi szükség a hosszas leírásokra a *Bibliában*, s amit a beszédmódok történetben betöltött funkciójáról mond, azt igazságként fogadhatjuk el a fönti leírásra vonatkozóan is: „ezek a leírások allegorikusan vagy szimbolikusan értelmezendők” (Eco 2007, 98). A „túlvilági zöngés” igazából Timár lelkében zajlik, s okoz összeomlást. A belső tartalmak kifejezőiként szereplő leírások fölismerése, értelmezése és alkalmazása (az alkotás során) egymásból adódik, épül föl.

Arany János balladáinak vizsgálatakor a fény- és hangeffektusok tartalom-szervező és hangulatteremtő ereje a diákok számára is föltárul. A vizuális és akusztikai tényezők teszik érzékelhetővé a lelki tartalmakat. Az Ágnes asszony című alkotásban a fény-árnyék technika segítségével feslik ki Ágnes küzdelme az elméjében feltoluló rémképekkel. Az *V. László* című ballada szintén a pszichikai tényezőkre helyezi a hangsúlyt, a rettegés, az uralkodó idegállapota elborulásának bemutatása hanghatásokba burkoltan, az időjárási viszonyok révén valósul meg. A leírások nem kísérői, hanem a tartalom lényegi vonásainak a megjelenítői, az elbeszélés fontos elemei.

Maguk a tanulók is megjelenítik (például *Mossa, mossa* címre írt) novellisztikus írásaikban Ágnes hanghatásokkal kísért hallucinációit.

Az egész világ belezengett. A hang a fejében visszhangzott tovább, eltompítva minden külső zajt. Letekintett vörös leplére, sebesre súrolt kezére, s a patakban megpillantotta vérben úszó tükörképét. Újabb sikoly, most egylépésnyire sem volt tőle. Sehol senki. Fejében még mindig zengett a hang, mely a nevéen szólította. Becsukva szemét elképzelte a csordogáló patakot, a susogó fűszálakat, a búcsúéneket síró vándormadarat, de nem hallotta már egyiküket sem.

A zene szerepe, személyiség- és identitásformáló ereje

A fiatalok különféle zenei szubkultúrákhoz való tartozása, csoportba szerveződése, hovatarozást jelző öltözködése, viselkedése korunk jellemzője, amikor a médiumok révén mindenkire eljut elsősorban a szórakoztató zene: a hip-hoptól a black metalig. Amellett, hogy igyekszünk megismerni az általuk kedvelt zenei irányzatokat, s a legértékesebbeket beépíteni, párhuzamba vonni az irodalmi anyaggal, a hagyományos értékek közvetítéséről sem feledkezhetünk meg. Elgondolkodhatunk ugyanis az alapvető zenei műveltség hiányán, továbbá azon a kétségbevonhatatlan tényen, hogy iskolai, közösségi, családi támogatottság nélkül alakul sok fiatal ízlésvilága. Élet- és szemléletmódját, viselkedéskultúráját nagymértékben a bulikultúra révén megismert együttesek, előadók közvetítette minták határozzák meg (Szapu 2004). Ez a magukra hagyatottság a társadalom és a család felelőssége is. Kár megjegyzésekkel illetni (zenei) világot, ha nem teszünk eleget a komolyzenéhez, népzenehez való kötődésükért. A minap hallottam egy középkorú mesterembertől: „A zenetanárom mindig behozott szép komolyzenei alkotásokat az órára, most is azzal alszom el.” Egy fiatal nyilatkozta az újságban: „A szüleim korán beírtattak a néptáncscsoportba, máig meghatároz ez az élmény.” Ma, amikor a nevelés nagymértékben az internetre hárul, vajon mire számíthatunk. A zenehallgatás a magyaróra feladata is, különösen olyan iskolákban, ahol a zenei képzés szinte teljesen kimarad. A *Magyar rapszodiának*, a *Psalmus Hungaricusnak*, a *Fölszállott a pávának* valahol föl kell hangoznia, de éppígy elmondható ez a *Képzelt riport egy amerikai popfesztiválról* vagy az *István, a király* dalairól is. Elengedhetetlen, hogy legyen példa. Nincs élmény ismeretek, tapasztalatok hiányában.

Amikor az óvodás hazatér a családi házhoz, és a húgával körjátékban éneke-li az *Őszi éjjel izzik a galagonya* kezdetű Weöres Sándor-verset, látjuk, hogy jó úton halad, hogy az anyanyelven folytatott inspiráló óvodai foglalkozások

nem hiábavalóak. Ahol az óvodák megkezdte áldásos tevékenységet folytatják, az eredmény nem marad el – sem identitás, sem műveltség, sem harmonikus emberré válás tekintetében. A zeneoktatás felelőssége mérhetetlenül nagy. Bakos Árpád említi a zenetanárok tevékenységének meghatározó szerepét, hogy miként vezethet el az élményszerűség a zenéhez, a zene szeretetéhez és műveléséhez, sőt „a zenében pallérozott gyermek” hatványozott fogékonyságot mutat a többi tantárgy befogadása iránt is (Bakos 2021). Ez az irodalomra, zenére egyaránt érvényes. Nem is lehet ez vitatéma, hisz tudjuk, hogy a zene és irodalom csak néhány százada vált el egymástól, a kisgyerek élményvilágában pedig ma is szorosan összetartozik. A zeneoktatás, a népzenei kultúra felé való tájolás egy életre meghatározó szerepű lehet, s a nemzeti kultúra továbbadására is ösztönöz, akár zenei pályára is indíthat, de az is elég, ha a tanulószobából a *Kék szivárvány*, *kék szivárvány koszorúzza az eget* dallama csendül föl. Visszaemlékszem ilyenkor, ahogy anyám munka közben is énekelt, ezen a kultúrán nőtt fel, a személyisége része volt. Ugyanakkor mindannyian átéltük az éneklés, a népdal felszabadító, lélekemelő, tisztító erejét, a közös éneklés közösségformáló szerepét.

Nevelt bennünket, nevelünk általa

Zenéről azóta beszélhetünk, mióta művészet létezik, az első rituális énektől vagy a lírától kezdve, amely maga is egy hangszerről kapta a nevét. A kezdetektől fogva az öntükrözés eszköze, így természetes, hogy az oktatás során kimondva-kimondatlanul szüntelenül találkozunk a művészet identitást kifejező, identitásformáló erejével is.

A tanulás folyamán az újabb irodalmi anyagoknál folyamatosan fölidézzük a hangulati, tartalmi, kognitív, szellemi vonatkozásokat. A zene az irodalmi tananyagok esetében a különböző stílusirányzatok szellemi környezeteként is fölmerül, de akadnak olyan korszakok, amikor a zene alapvetővé válik, előtérbe kerül több tekintetben. Ilyen például a beatkultúra tematikája. A korszakba való betekintés a multimediális környezet felölését nem nélkülözheti, hisz az irodalmi alkotások mellett meghatározóak a dalok, filmek, együttesek, szubkultúrák. A fiatalok életérzését döntően befolyásolják a társadalmi normák ellen feszülő viselkedésformák, a lázadás (például) a zene révén, a zene közvetítésével.

A zenei mozgalmak meghatározták ennek az időszaknak a gondolkodás és viselkedésmódját, a beatkultúra folyamányaként megjelenő hippikorszak a mindennapok része is lett. (A korszak zenéje egyébként épített a népzeneire is, s gyökerei voltak a dzsesszben is.)

Emlékszem, gimnáziumi matematika-tanárnőm – Isten nyugosztalja! – levetette a szandálját, és mezítláb ment az utcán – a lennoni szabadságeszmék követése jegyében. A beat- és hippitársadalom a békedemonstrációkon gyakran énekelte a magával ragadó *Give Peace a Chance* (*Adj esélyt a békének!*) című dalt. Ma is érdekes lehet megnézni, milyen szokatlan körülmények között vette föl John Lennon és Yoko Ono ezt a dalt. Láthatjuk, hogy a médiumok közhangulat-formáló ereje nem csak a világháló révén valósulhat meg, sőt, mivel a tájékozódási csatornák száma akkortájt kisebb volt, egy-egy megmozdulás elementáris befolyással bírt. Államilag korlátozták bizonyos nyugati eszmék és kulturális események híreinek beözönlését a szocialista világba, ez természetesen az érdeklődést csak fokozta, s holmi romantikus felhangokat is generált a lefojtottságban élő országokban.

A békegondolat, a hozzá kötődő virág, a szeretet ideálja belengte a mozgalmat. Más is. Allen Ginsberg és Déry Tibor műveinek olvasásakor elgondolkozhatunk a szabadságmozgalmakhoz kötődő szabados viselkedés, a mesterséges élvezetek hajszolása okozta személyiségvesztés veszélyein. A téma aktualitását most se tagadhatjuk, mikor ez a korszak már csak az emlékek világában ködlik.

Fogalmazástémáknak érdemes a magyar irodalomból meríteni címeiket, még ha az angolszász kultúra határozta is meg ezt a mozgalmat. Kihagyhatatlan Fenyvesi Ottó *Maximum Rock & Roll* című versének az élményvilágát bevenni az órára. Színes, megható, meglepő eredményeket hoznak például a versből vett idézetekre: „Szépek voltunk és hamvasak. / Mi voltunk az égen a csillagok; Vadnak születtünk. Tücsöknek, hangyának; Vadnak születtünk... Kurucnak, labancnak; A fűben feküdtünk, az éjszaka édes volt, szerelemre való” írt – leginkább így nevezhetjük – identitásfogalmazások. S az sem baj, ha a zenei identitás helyett más identitásfogalmak kerülnek előtérbe, vallomásanyagba. A *Vadnak születtünk* címre írt munkák az általánosabb, a mindenkori fiatalok gondolat- és eszmevilágának megfelelő tartalmakig jutnak el. A zenei mozgalmak versben való megfogalmazásának hangulata, indulata, identitásfogalmazási igénye tovazeng a diákok munkáiban (példánkban A kis hercegből vett allúziót is beépítve): „Mert mi nem egy középzárt e-vel beszélő, sehova nem tartozó nép vagyunk... Mi vadnak születtünk, de ha megszelídítenek, egy egyéni, különleges, vajdasági lélek nyitja ki kapuit.”

Negyedikes anyagról lévén szó, nagykorú emberekkel beszélgetünk, s hiába is akarnánk ezt a sikamlós, forró témát elkerülni, a fejünket a homokba dugni, az az utcán hever, az iskolaudvarokon hever, a diszkók, a bulik zugaiban hever. El kell hessegetni némely veszélyesen idealista, felelőtlen gondolatokat, vitat-

kozni kell vagy az online vagy a valós oldalon lepötyögtetett sorok íróival. Az én generációm még közelebb volt időben a hippik mozgalmához, naiv, de akár örvényeket is tartalmazó ideológiájához. Azt szoktam mondani: kritikával kell szeretni. Elutazni a valóságtól nem veszélytelen. Arról már nem is beszélve, hogy ha valaki ezt írta az online oktatás során, a ránk szakadt karantén idején, nyilván mert adott esetben el szeretett volna menekülni a világból: „A pszichedelikus szerek segítenek az embernek felfedezni saját magát.” Ekkor talán jól jöhet a figyelmeztetés: inkább segítenek kivetkezni önmagadból, a tudatosság állapotából, s nem biztos, hogy van visszatérés.

A folyamatosan taglalt témák: beavatódás, az élet mint utazás, a labirintus, a történelem menete mint haladás (?) a *Képzelt riport egy amerikai popfesztiválról* című regény feldolgozásakor kiteljesednek, komplex képpé alakulnak, összegződnek. A lázadásról folytatott beszélgetések figyelmeztetésül kell hogy szolgáljanak: a fiatalok természetes szabadságszükségletei ne vezessenek önpusztító életforma kialakulásához.

A labirintusról beszélünk az antik mitológiától kezdve a különböző regény-, novella- és balladahősök útkeresési törekvéseinél, a nagy létkérdéseket taglaló emberiségdrámáknál, itt azonban a lehető legélethelyesebb szituációkra találhatunk rá. Jack Kerouac úton lévő hőseinek bolyongása (*Az úton* című regényben), a fesztiválregény és a belőle készült musical – a dalok mozgósító ereje révén önelemzésre, személyiségfeltárára, célmeghatározásra készítetnek. Beverley panasa a létről Déry regényében éppúgy állásfoglalásra ösztönzi az értelmezőt, mint a musical ikonikus dala, az *Arra születünk*.

A művész/a zenész mint bohóc állandó téma a középiskola első osztályától kezdve negyedikig (például Karinthy Frigyes: *A cirkusz*, Vörösmarty Mihály: *A vén cigány*, Babits Mihály: *Cigány a siralomházban*, Shakespeare: *Hamlet*, Baka István Yorick-versei). A mintakövetés miatt a művész/a zenész valódi vélemény- és életvitel-formáló szerepe kicsúcsosodik a beatkultúra idején.

Nem maradhat el az írástudó felelősségének (Julian Benda-i) felvetése sem, hisz újra és újra megtörténik „egy béke felé törő, reményteljesen civilizálódó és szabadelvű korban önmaguktól kiérett eszmék szomorú visszahatása a korra” (Babits 2003). Déry nem véletlenül írta meg a föld jövőjéért aggódó művét, a regény végén serénykedő fiataloknak a föld megtisztítása által nyitva reményperspektívát.

Megvitatásra ajánlott (zenehallgatás után) beszélgetés arról, mi a közös vonás Kodály Zoltán *Felszállott a páva* és John Lennon *Give Peace a Chance* című dala között (a társadalmi mozgatóerő, az emberi szabadságjogok szempontjai

felé gombolyítva a diákok véleményének meghallgatása közben a beszélgetés fonálát). Termékeny vita alakulhat ki a Koncert és koncert? témában a koncert fogalmának változásáról, sokrétűségéről.

A művek, témák, kifejezés módok felsorolása, ismétlése során a zeneszerzői sors kérdéseinek a megvitatása is érdeklődésre tarthat számot (projektumként vagy szakköri foglalkozásként). Szilágyi Domokos *Bartók Amerikában* című verséhez párhuzamos témaként fölmerülhet a *Lennon Amerikában* tematika is. John Lennon, Bob Marley, David Bowie, Elvis Presley, Michael Jackson, Freddie Mercury vagy a diákok által kedvelt kortárs zenészek élettörténetének tanulságait köthjük ehhez a témához, a zenei forradalmakról, művészi sorsról szóló filmek (például *Jézus Krisztus szupersztár*, *Haire*, *Bohém rapszódia*, *Őszi szonáta*, *Piaf*) hozadékainak a fölhasználásával.

Kognitív zenei metaforák

A zenére hangzása, hatása, eszközei révén egész metaforikus hálórendszer épül ki a költészetben. Verlaine versénél említettük a hangszer és a húr metaforikus szerepét. A versek hada csatlakozik ehhez a témához. Az egyik legszebb példa Ady Endre *Levél-féle Móricz Zsigmondhoz* című versének bevezető sorai-ban olvasható, mikor Ady baráti gesztusként Móricz Zsigmond nagyságának ábrázolási igényével fordul a húrmetaforához: „Rózsafa-vonóként nagy zöngésű húrhoz / Súrlódjék ez írás Móricz Zsigmond úrhoz.” (A zenei metaforákról bővebben: Katona 2009, 2017. A kognitívmetafora-irodalom alapvető műve: Kövecses Zoltán 2005.) A húr- és általában a zenei metaforák világban való jártasság kiteljesítését negyedik osztályban Tolnai Ottó *Kodály* című költeményének elemzésekor élhetjük meg. A versre való ráhangolódáskor a *Mi lenne, ha más lenne?* játék egy formáját próbálhatjuk ki: az írás magának feladat-típusban: Milyen hangszer lennék, miért? Leírjuk, miért választottuk az illető hangszert, kinézés, hangzás stb. figyelembevételével.

A néhány mondatos érvelések fölolvassása után a vers értelmezésekor megvizsgáljuk a testrészekhez metaforikusan társított zenei vonatkozásokat, melyek révén megérthetjük, hogy az ember mint hangszer konstituálódik a versben („egy tizenhatoddal előbb koppintott szép metronóm-fejed / es elrepedt; szakállad / legszebb hangszered; koponyádát gyermekhegedű-fejnyivé / csiszolja a szél, és kis füleddel mint csikorgó fekete csapokkal hangolja”). A halál, a megszűnés/az alkotás megszűnése is zenei metaforikus kifejezések által fogalmazódik meg (például: „Húrjaiból – idegeiből pókhálót sző a halál”).

Az *ember = hangszer* metafora nyelvi megnyilvánulásaihoz érdemes illusztrációként bemutatni Varga Imre pécsi Kodály-szobrát – hegedűtokkal. A hangszerként konstituálódó embertől rövid úton eljutunk az Istenhez mint alkotóhoz/teremtőhöz. „Csak a hangszerkészítő / bontotta szét hangszerét” – olvashatjuk, s itt a birtokjelből gondolhatunk arra, hogy a Teremtő a magáénak tekinti a zeneszerzőt, tehát az alkotási képesség istentől való származtatására is rálehetünk” (Katona 2017. Itt olvashatjuk a vers metaforikai rendszerének bővebb értelmezését is.)

Már első osztályban az állandó jelzők gyakorlásakor felvethetjük, milyen növény, állat, hangszer lenne egy-egy osztálytársunk. A zenei témákhoz kötődően fogalmazás címe lehet: *Az osztály zenekara*, de egy osztálykirándulás, egy buli élményének elbeszéléséhez is köthetjük. (Jellemzéseinket összevethetjük Sinkovits Péter *Hangol már a zenekar* című versével, amely a hangszerek természetének bemutatására épít.)

A lírai én/az alkotó azonosulása a hangszerrel a legismertebb kognitív metafora, de a művész orvosként való konstituálódása sem ritka a lírai alkotásokban. Illyés Gyula *Bartók* című versében „Dolgozz, jó orvos, ki nem andalítasz; / ki muzsikád ujjaival / tapintva lelkünk, mind odatapintasz / ahol a baj / s beh különös, beh üdvös írt adsz / azzal, hogy a jaj /siralját, ami fakadna belőlünk, / de nem fakadhat, mi helyettünk / – kik szív-némaságra születünk – kizenged ideged húrjaival!” Szabó Lőrinc *Mozart hallgatása közben* című költeménye is egész életfilozófiát épít a zene jótékony hatására, a „testetlen úszás, lebegés” áldásaira, a muzsikára, amely paradox módon lehet „édes üteme a fájdalomnak” is.

Befejezés

A zene aláfest, megjelenít, hangulatokat és tartalmakat közvetít, elbűvöl, indulatokat vált ki, identitásunk kifejezője és formálója. Sőt, kardot ránt... „s ez a kard fénylik és izzik és zeng és olyan magas már, hogy nem fér el a szobában, az időben, csak a hallgató lelkében... és roppant pengéjével nagy ablakokat hasít az égbe, hogy messzebb lássunk, magasabbra, végtelenbe” (Szabó 2013). Irodalom és zene kapcsolatára számos költő maga is rájátszik formai, tartalmi vonatkozásokban egyaránt. Weöres Sándor verseinek zenét, szót, mozgást varázslatosan összekötő gyerekkori élménye egész életünkben táplálja a művészet iránti érdeklődésünket. Szabó Lőrinc *Tücsökzene* című kötetéhez, amelyet stilizált életrajznak is neveznek, maga fűz magyarázatokat is.

Mivel Babits nyomán tudjuk, hogy „Mindenik embernek a lelkében dal van, / és a saját lelkét hallja minden dalban”, nem kételkedhetünk abban, hogy a

művészet élményszerű befogadása gazdagítja a diákok szellemi-érzelmi világát, s egy igényesebb, gazdagabb élet reményével kecsegtet. Irodalom és zene együttműködése, a medialitás eszközeinek a fölhasználása kisgyerekkortól segíti a pedagógusokat az oktató-nevelő munkában. Szerencsés körülmény, ha Weöres Sándor *Kodály Zoltán* című versének jóslata megvalósul: „én állok kicsinyeid ágya mellett, / lépteiket az én dalom fogadja.”

Ha odafigyelünk, észrevehetjük, hogy a diákokban is van igény a tiszta forrásra, a mély tartalmak befogadására, akár behunyt szemmel, csendesen hallgatják, akár közösen skandálják a verseket, dalokat, akár egy irodalmi műsorban szerepelnek, akár egy rockopera sorait énekelve tapsolnak. Amikor az a kivételes lehetőség adatik meg nekünk, hogy a diákokkal találkozunk, velük együtt gondolkodjunk a világ dolgairól, segítségül kell hívnunk az összművészeti ágakat a szépség befogadása, megélése, a fogékonyság kialakítása érdekében, hisz „akinek szép a lelkében az ének, / Az hallja a mások énekét is szépnek” (Babits: *A második ének*).

Irodalom

- Babits Mihály. 2003. *Az írástudók árulása*. Budapest: Neumann Kht. <https://mek.oszk.hu/05000/05048/html/index.htm> (2021. szept. 1.)
- Bakos Árpád. 2021. Altató, ébresztő. *Magyar Szó – Üveggolyó*, jún. 7. 4.
- Domonkos Péter. 2003. *Irodalom III. a négy- és hatosztályos középiskolák számára*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.
- Eco, Umberto. 2007. *Hat séta a fikció erdejében*. Budapest: Európa Könyvkiadó.
- Jókai Mór. 1968. *Az arany ember*. Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó.
- Kappanyos András. 2018. *Szellem a dobozban*. <http://real.mtak.hu/86069/7/KA.pdf> (2021. júl. 15.)
- Katona Edit. 2009. „Krúdy hárfája zengi át az ausztrál éjszakát”: A zene és a hangszerek mint a metaforák forrástartományai. *Hungarológiai Közlemények* 40 (4): 57–74.
- Katona Edit. 2017. A „testesültség” alakzatai a fogalmi metaforákban. *Tanulmányok* (2): 229–239. <http://tanulmanyok.ff.uns.ac.rs/index.php/tan/article/view/2175> (2021. júl. 5.)
- Katona Edit. 2018. Élményszerűség, gazdagítás, önmegismerés szövegalkotás révén. *Tanulmányok* (2): 61–75. <http://tanulmanyok.ff.uns.ac.rs/index.php/tan/article/view/2232> (2021. júl. 5.)
- Kövecses Zoltán. 2005. *A metafora: Gyakorlati bevezetés a kognitív metaforaelméletbe*. Budapest: Typotex.

- Szabolcsi Bence. 1972. *Vers és dallam*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Szabó Lőrinc. 2013. Autóutazás a zenében. In *Irodalmi tanulmányok, előadások, kritikák*, szerk., jegyz., utószó Kemény Aranka. Budapest: Osiris. <http://krk.szabolcinc.hu/04/29m.htm> (2021. szept. 1.)
- Szapu Magda. 2004. A zene mentén szerveződő mai ifjúsági csoportkultúrák. In Gábor Kálmán – Jancsák Csaba szerk. *Ifjúsági korszakváltás: Ifjúság az új évezredben. 108–121*. Szeged: Belvedere.

COMPREHENSION AND COMPOSITION BUILT ON MUSIC

We live in a world of technical dominance which we cannot ignore, nevertheless, we cannot disown ourselves. We have to work on creating educational models, projects or task systems that bring to the surface the creative person dormant in the students. We need to make them realize that the universal form of communication is the basis of all other modes of expression, that the various media help, intersect, and perfect each other. Projects built on music as an ancient means of expression help to map and express the world of human feelings and thoughts for e.g. by raising awareness of the figurativity hidden in a text and of the metaphorical nature of our world of thought, and also through multifaceted creativity manifested in self-expression. In addition to the theoretical foundation, the paper studies the role of music in text creation, its imagery power, various stylistic effects, genre characteristics and the process of their creation. It does this in the hope that, through practical examples, we will be able to experience together with our students the human-shaping power of music and art in general. Meanwhile, we focus on music as a medium through which as Babits said, *the music of the world plays through a creator and through us*.
Keywords: figurativity, rhetorical devices, creativity, genres, multimedia

RAZUMEVANJE I STVARANJE TEKSTOVA U MUZIČKIM PASAŽIMA

Živimo u doba dominacije tehnike, to nije uopšte upitno. Međutim, ne smemo prenebregnuti same sebe. Dužnost nam je da stvorimo takve modele nastave, takve projekte koji bi u učeniku podstakli kreativnost. Moramo da ih postanemo svesni, i to: univerzalne forme komunikacije koja predstavlja osnovu za sve ostale načine izražavanja, medije koji se međusobno pomažu, ukrštaju i upotpunjuju. Projekti zasnovani na muzici, kao prastarom načinu izražavanja, sa jedne strane, pomažu u predstavljanju i shvatanju emocionalnog i misaonog sveta ljudi (npr. za razumevanje pesničkih slika, ili metaforičkog načina razmišljanja), a sa druge strane, podstiču kreativnost u izražavanju. Rad se, pored teorijske zasnovanosti teme, bavi ulogom

muzike u stvaranju tekstova, njenom ekspresivnom snagom, načinima postizanja različitih stilskih efekata, kao i karakteristikama žanrova i procesom nastanka umetničkog dela. Čini to sa nadom da će se na osnovu praktičnih primera zajedno sa učenicima moći otkriti snaga formiranja ličnosti koju nam pruža muzika i umetnost uopšte. Pri tome se rad bazira na muzici kao mediju, preko kojeg (da parafraziramo Babiča) muzika sveta prožima autora i nas same.

Ključne reči: slikovitost, stilske figure, kreativnost, žanrovi, multimedijalnost

A kézirat beérkezésének ideje: 2021. szept. 1.

Közlésre elfogadva: 2021. okt. 20.